

SPOMENICI KULTURE, NJIHOVA NAMJENA I KORIŠTENJE

Kada je Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije — 20. februara 1945 g. — donio »Odluku o zaštiti i čuvanju kulturnih spomenika i starina« bilo je jasno da se tim aktom otvaraju vrata organizovanoj zaštiti spomeničkog blaga naroda Jugoslavije. Trebalo je, dakle, da nastupe korjenite društveno-političke promjene u zemlji pa da se i odnos prema nacionalnoj kulturnoj baštini izmijeni, što drugim riječima znači da je kod nas samo u uslovima socijalističkog društva moglo doći do državne, Zakonom pomognute zaštite spomeničkog — kulturno-umjetničkog fonda. Šta je značila ta promjena nije potrebno posebno isticati, budući je o tome već bilo dosta govora. Dovoljno je samo naglasiti da već 23. jula 1945 g. dakle, nepuna dva i po mjeseca po završetku rata, imamo Zakon o zaštiti spomenika kulture i prirodnih rijetkosti, u skladu s kojim su — kasnije — donijeti i republički zakoni, u izvjesnoj mjeri modificirani prema specifičnim prilikama svake oblasti. Nesumnjivo — dakle — značajna tekovina koja je podigla ugled zemlje u civilizovanom svijetu. Do donošenja ovog Zakona »odlazili su u nepovrat objekti dragoceni za nauku i umjetnost. Narod je lišavan najljepših zaveštanja svoje prošlosti, najneoborivijih dokaza svoga kulturnog i političkog prava na tlo na kome je živio. Narodne mase i omladina gubile su najneposrednije elemente svoga obrazovanja, upoznavanja svoje istorije, svojih običaja, svoje umjetnosti i svoje zemlje uopšte. Narod je, najzad, lišavan svoga prava da bude u svijetu cijenjen po onome što je stvorio i pružio čovječanstvu« (Dio teksta prpratnog akta Zakonodavnom Savjetu DFJ, br. 2192 od 3. jula 1945 godine).

Kroz minulu desetgodišnju praksu došlo se usto do iskustava koja obećavaju sve efikasniju službu zaštite, utoliko prije što sada imamo dovoljno stručnog kadra, stalnu materijalnu skrb države koja postaje sve to veća, moderno opremljene konzervatorske radionice za održavanje i opravku spomeničkih predmeta i objekata, i konačno nešto doličniji i humaniji odnos građana prema spomenicima. U najbližoj budućnosti pretstoji donošenje novog zakona o zaštiti spomenika, obogaćenog is-

kustvima, prilagođenog sadašnjim našim shvatanjima i potrebama društva i zajednice. Korist njegova za očuvanje spomeničkog fonda naroda FNRJ biće nesumnjivo još veća, a egzistencija spomenika sigurnija. No, uza sve to ima pojava koje zabrinjavaju i koje — unatoč svekolike pažnje društva i države — nanose štete nacionalnoj kulturnoj baštini, krunje njen značaj i umanjuju brojčanu snagu, spomenika. Razlozi su — uz objektivne nedaće, protiv kojih se organi zaštite uspješno bore — uglavnom subjektivne naravi. Nehat i nebriga vlasnika spomenika, rđav odnos prema spomenicima i njihovo namjerno uništavanje od strane »futuristički« raspoloženih pojedinaca, nekontrolisani promet i trgovina pokretnim predmetima spomeničkog inventara i intenzivna izgradnja zemlje, su — uopšteno naznačeni — uzroci naglog siromašenja spomeničkog fonda, koja pojava ima gdjgdje i zabrinjavajuće razmjere. Nizu tih štetnih uzročnika pridružuje se i šteta koja nastaje usljed pogrešne namjene i korištenja objekata spomeničke vrijednosti. U širem smislu ta je pojava simptomatična za sve spomenike kulture, u užem ona se isključivo odnosi na nepokretne umjetničke predmete, ili konkretnije na arhitektonske objekte.

Šta je spomenik kulture i kakva mu je namjena?

Pod spomenikom kulture podrazumijeva se svaki predmet materijalne egzistencije koji sadrži ili vezuje sobom neka historijska data ili umjetnička svojstva i značajke. Iz navedenog proizilazi da spomeničko svojstvo objekta određuje njegova starost, vezivanje za značajniji događaj političke i kulturne istorije ili zbir estetsko-umjetničkih kategorija sadržanih u njemu. I što je duža starost objekta ili pak što je značajniji političko-istorijski događaj vezan za nj, odnosno zbir estetsko-umjetničkih kategorija sadržanih u njemu veći, predmet je tim prije spomenički određeniji, a njegova valorizacija — iz aspekta zaštite — sigurnija. Najvredniji između njih uživaju pozitivnu zaštitu države. Stim u vezi i specijalan statut u odnosu na druge slične objekte. O njima vodi brigu država. Ona daje pomoć za opravak i održanje spomenika.

A opravci su njihovi specijalne prirode i zovemo ih *konzervatorski*. To znači da se ne opravljaju kao obične zgrade i na način kako to čine zidari, tesari i moleri u svakodnevnoj praksi. Posao taj vrše konzervatori — ljudi specijalno osposobljeni za ovakve zahvate. Jer, pored toga što su dobri zanatlije, oni, također, moraju biti i dobri poznavaoци konzervatorskih principa, poštivaoci spomeničkih vrijednosti objekta, koje — uostalom — uslovljavaju i karakter zanatskog postupka na njemu. A po prirodi stvari karakter građevine određuje njena namjena. Otud i njihove formalne i strukturalne razlike. Jer nikad — u historiji građenja — jedan strogo utilitaristički objekt nije sačinjen kao onaj koji je bio namijenjen u dekorativne svrhe. Razlike postoje u osnovi i u nadgradnji. One su znatne i često fundamentalno divergentne — i ne samo u formi, ili u primjeni i izboru statičkih obrazaca i konstruktivnih elemenata i metoda, već i kod raspodjele prostora i izbora materijala. Otud — vjekovi nas uče — iskonska težnja ljudi da poštuju prvotnu namjenu svakog objekta. Zato ako je neki objekat, u bilo koje historijsko doba, sagrađen u stambene svrhe on je tu namjenu zadržao i do danas. Ako je pak trebao da služi za vršenje kulturnih obreda on tu funkciju nije mijenjao. Ako je pak — u nekim slučajevima — prvotna njegova funkcionalnost izgubila od svog značaja i aktuelnosti ili je — eventualno — potpuno iščezla a objekat ostao sačuvan pa se može korisno upotrijebiti i u naše doba, onda u tim slučajevima korištenje takvih zdanja postaje stvar savjesti društva. Ovo zbog tog što nije svejedno da li će jedan spomenički objekat dobiti svoju raniju ili njoj blisku funkciju, ili će pak biti korišten pod svaku cijenu, čak surovo i bezobzirno. I zato — istorija nas uči — niti jedan špiljski hram Indije ili Egipta, niti jedna pagoda daleke Azije ili romanički samostan nisu korišteni kao žitnice ili skladišta gorivog i drugog materijala, ma kako veliki kapaciteti njihovog skladišnog prostora bili i ma kako se oni u tu svrhu mogli »praktično« i »korisno« upotrijebiti. Ovo zato što, u najvećem dijelu kugle zemaljske, postoji neko tradicionalno poštovanje spomeničkih objekata, a kroz to i epohe u kojoj su oni nastali. Ali kada je — rekostmo — neki objekat vremenom izgubio na svojoj prvotnoj funkcionalnosti brižni su ljudi uvijek nalazili vremena i mogućnosti da ovim vjernim svjedocima određenog historijskog doba i kulture pronađu odgovarajuću najbližu namjensku službu i korištenje. Ako je takve nedostajalo onda su ovi objekti jednostavno proglašavani spomenicima kulture i kao takvi uživali specijalan statut ili su pak postali čuvari muzejskih zbirki. Drugim riječima — pretvarani su u muzeje i umjetničke galerije. I zato je čak i rekonstruisana Atalova stoa u Ateni (koja je prvotno služila u trgovačke svrhe) postala sada lapidarij. Jer takva njena sadašnja funkcija fizički

se najlakše podnosi, praktično ona joj najbolje i odgovara. Objekat nije izgubio na svom značaju, a ipak služi jednoj korisnoj svrhi. I šta je naprimjer izgubio bečki Belvedere, rimska vila Borghe-se ili carigradska Aja Sofija što se danas koriste kao muzejske ili galerijske zgrade? Ništa osim što su postale još atraktivnije i privlačnije. I čini se da se upravo tu nalazi svrsishodna namjena spomenika kulture. Onaj tko bi zamjerio ovakvom shvatanju, pa ukoliko bi želio da istakne drugačije svoje mišljenje, najvjerovatnije će se upitati na sljedeći način: U uslovima našega vremena spomenici kulture moraju da objedine dvije stvari: a) da budu tumači svog vremena (u historijskom i kulturno umjetničkom smislu) i b) da se praktično mogu koristiti u naše doba. Najsretnije bi, dakle, rješenje bilo kada bi spomenik ispunio oba ova zahtjeva. Odista se takvoj želji ne bi imalo šta prigovoriti, budući da bi takva slučajnost bila poželjna u kontemplaciji svakog građanina kojemu leži na srcu dobro i prosperitet njegove komune. Spojiti, dakle, korisno i lijepo, praktično i estetsko. Pa ipak — poznavajući pravo stanje stvari — mi ćemo se složiti da su takve želje nerealne i da u praksi situacija ne izgleda tako ružičasto. Prije svega zato što mnogi objekti nisu kadri da fizički izdrže toliki napor. Jer oni su već ranije dali svoj obol zajednici, u doba — dakle — svoje mladosti. A sada su stari i nejak i traže njegu. Treba zato paziti da ih ne zamorimo previše da ne bi još više narušili njihovo, ionako krhko zdravlje. Nije, dakle, preporučljivo stavljati ih pod breme tereta kojeg ne mogu nositi. Bolje da im odamo priznanje i podamo status islužnih veterana (u smislu praktičnog korištenja) koje treba njegovati i respektirati.

U praksi, međutim, stvari izgledaju drugačije, budući da ima slučajeva koji začuđuju i kroz to zabrinjavaju, utoliko prije što imamo Zakon o zaštiti spomenika kulture, brigu države i državnih organa nad njenim spomeničkim blagom. Ali uprkos tomu, događa se — i nerijetko — da čak i zaštićeni spomenici trpe, neki od njih i bestragom propadaju.

Kako se to događa?

U prirodi je naše svagdašnje prakse da se mnogi — često i oni najznačajniji — spomenici tretiraju kao i svi drugi građevinski objekti. Oni potpadaju pod jurisdikciju komunalnih organa opštinskih i sreskih odbora nadležnih za distribuciju raspoloživog prostora, kojeg — po potrebi — iznajmljuju na korištenje raznim preduzećima i ustanovama. Jasno je da u ovakvim slučajevima dolazi do iznenađujuće nesretnih rješenja, koja — u prvoj ili krajnjoj liniji — znače direktan ili indirektan atak na sam objekat. Teško je zato staviti se sada u ulogu čovjeka koji optužuje, mada ostaje činjenica da smo već dosada izgubili mnoge dragocjene spomenike, koji se nikada više neće povratiti u svijet

činjenica. Jer, po kakvom se kriteriju mogu brojni spomenici — najčešće oni religiozni — i danas koristiti kao obične žitnice ili skladišta gorivog materijala? Ako apstrahiramo period prvih poslijeratnih godina kao nužno razdoblje poznato po oskudici zatvorenog korisnog prostora, zašto da i danas produžujemo takvu praksu, koja je u najmanju ruku neukusna, usto nepotrebna, pa ako hoćete i politički štetna. Bio bi zaista nezahvalan posao kada bi uzeli u dužnost da taksativno nabrajamo sve one drastičnije slučajeve koji su se dogodili u minulih desetak godina. Otišli bi i odveć daleko. Zbog toga ćemo — u svrhu ilustracije — navesti samo dva tri najkarakterističnija slučaja. Seljani su, naprimjer, iz Tasovčića kod Čapljine, jednostavno skinuli gornje dijelove Fazlagića kule, divnog arhitektonskog zdanja kružne osnove, da bi njen materijal uzidali u temelje svog zadržnog doma. A da slučaj bude teži, treba napomenuti da u neposrednoj blizini postoje nepregledne količine kamena koje su mogle da se koriste iz prirodnih majdana. Mještani iz Bašića, kod Gacka, namjeravali su da sačine svoj zadržni dom. Da osiguraju kameni materijal oni su dinamičkom razbili najljepše primjerke srednjovjekovnih stećaka s obližnje nekropole, koji sada — u komadima — stoje razbacani po susjednim poljanama, jer zidanje doma nije nikada započelo. Da ne govorimo o onim zaista teškim slučajevima razaranja divnih nekropola, kompletno uništenih, u Klotijevcu kod Srebrenice, kod Teslića i dr. Ima toga i previše. Pa da ne idemo dalje u unutrašnjost zemlje zadržimo se na primjerima iz Sarajeva. Uzmimo slučaj Morića-hana, koji je i odveć drastičan da bi ga uzeli kao primjer, iako može da posluži kao opomena do kakvih sve neželjenih posljedica može doći kada se objekat ne koristi na način kako su mu to osnivači namijenili. Jer ustvari, do decembarske tragedije došlo je jedino zbog krajnje utilitarističkog odnosa prema spomeniku. Princip korištenja spomenika pod svaku cijenu pokazao se, dakle, nepraktičnim i nekorisnim. Treba razmišljati o cjelishodnoj namjeni objekta ali uvijek sa stavom iskrenog odnosa prema njemu, sa stavom nenaru-

šenim momentanom komercijalnom isplativošću. A šta manje trpi Brusa-bezistan, sadašnja tržnica mlječnih proizvoda, kad se u njegove zidove — svakodnevno — slivaju potoci vode namjenjeni čišćenju patosa? Savremena tržnica zahtijeva primjenu čistoću i stalno pranje prostorija, a da se to održi, potrebno je dnevno — i u više mahova — intervenisati vodom. I koliko te tekućine prodre u zidove ovog vrijednog objekta, namjenjenog prvotno u sasvim druge svrhe. Pa šta onda treba očekivati u budućnosti? Svakako njegovu polaganu smrt!

I kakva je naprimjer korist društvu od Gazi-Husrefbegova hamama, koji služi kao magacin knjiškog materijala? Praktično — u komercijalnom smislu — korist od ovakvog korištenja objekta je neznatna. S druge strane on je kao turističko-atraktivni monumenat izgubio uveliko na svom značaju, jer mu je unutrašnjost nepristupačna javnosti. A to je svakako daleko veći gubitak!

Sličnih primjera ima na pretek. I gdje da tražimo spas? Najlogičnije u Zakonu. Jer, zaista paradoksalno zvuči kad kažemo da postoji Zakon o zaštiti spomenika kulture, da postoje organi zaštite koji provode u praksi odredbe tog Zakona, da država daje pomoć za održavanje spomenika, da njeni organi bdiju nad njihovom egzistencijom, a da — s druge strane — ti isti organi nemaju nikakvih prava kod određivanja namjene objekta i distribucije njegovih prostorija za praktično korištenje. Kako, međutim, upravo zbog pogrešne namjene objekta može doći i do njegova oštećenja, odnosno uništenja, onda je logično da država, konkretno Zavod, ima udjela, ili bolje rečeno, da on bude jedini faktor kod određivanja funkcionalne i namjenske službe spomenika kulture i odlučan činilac kod raspodjele njegovog prostora na korištenje — kako privatnicima, tako i ustanovama i preduzećima. Ukoliko ovakvo shvatanje prevlada i jedna takva odredba uđe i u novi Zakon o zaštiti spomenika kulture FNRJ, može se očekivati daljnji uspjeh službe zaštite i otklanjanje bar onih šteta koje proističu iz pogrešne namjene spomenika kulture i njihovog korištenja.

MONUMENTS CULTURELS, LEUR DESTINATION ET LEUR UTILISATION

Dans cette brève dissertation sur les monuments culturels et leur protection, l'auteur de l'article insiste sur la question de la place que l'on doit actuellement attribuer aux monuments ayant comme tels de la valeur et de l'importance. Il souligne les cas de mauvaise utilisation des monuments et indique les nombreux dégâts, auxquels il est très délicat de remédier, subis, par ceux-ci.

En citant quelques exemples et en expliquant som-

mairement les cas les plus caractéristiques de Sarajevo, l'auteur souligne la nécessité de faire entrer dans le nouveau Code sur la protection des monuments culturels de la RPF de Yougoslavie une loi qui pourrait assurer le droit des services de conservation lorsqu'il s'agit de décider de la destination d'un monument et de la distribution de ses locaux pour des buts pratiques. C'est le moyen de supprimer les dégâts subis par les monuments culturels dans des buts pratiques.